

PAPER DETAILS

TITLE: MÜTERCİM VE SAİR ALİ SALÂHADDİN YIGİTOĞLU'NUN NUHBETÜ'L-EMSÂL'İNDEKİ
ARAPÇA MESELLERİN KAYNAKLARI

AUTHORS: Davut ERTEM

PAGES: 653-681

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2545107>

MÜTERCİM VE ŞAİR ALİ SALÂHADDİN YİĞİTOĞLU'NUN NUHBETÜ'L-EMSÂL'İNDEKİ ARAPÇA MESELLERİN KAYNAKLARI¹

Davut ERTEM²

ÖZET

Salâhî mahlaslı Ali Salâhaddin Yiğitoğlu, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında yaşamış Divân şiir geleneğine bağlı bir şairdir. Döneminin önemli okullarında Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri vermiştir. Devlet kademelerinde katiplik, müfettişlik, mümeyyizlik gibi çeşitli görevler üstlenmiştir. 1936'da emekli olmuş, 31 Aralık 1939 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Yiğitoğlu şiir yazacak kadar Arap ve Fars dillerine hâkim yanı sıra mensur ve manzum çok sayıda tercüme ve telif eser bırakan üretken bir şairdir. Yiğitoğlu'nun Arap edebiyatına vukûfiyetini gösteren tercüme eserlerinden biri de Arap edebiyatının mesellere dair en önemli eserlerinden sayılan Mecma'u'l-Emsâl'in tercümesi ve kısmen de şerhi olan Nuhbetü'l-Emsâl'dir. Salâhî, Mecma'u'l-Emsâl'i ihtisar ederek Nuhbetü'l-Emsâl adıyla Türkçeye nazmen tercüme etmiştir. Yiğitoğlu, meselleri birer cümleyle tercüme etmekle yetinmemiş, bazı mesellerin menşesine, çıkış öykülerine de yer vermiştir. Ayrıca kendisine ait çok sayıda beyit ve dörtlükle tercümesini destekleyerek Nuhbetü'l-Emsâl'e telif eser kimliği kazandırmıştır. Bu çalışma, İbnü'l Arabî ve İbnü'l Farız şarihi Ali Salâhaddin'in

¹ Bu makale, şu doktora tezinden üretilmiştir. Ertem, Davut (2021). Salâhî'nin Divân'ı ve Nuhbetü'l-Emsâl'i, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, dvtrtm@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-7767-0916

Nuhbetü'l-Emsâl adlı eserindeki Arap mesellerinin kaynakları bakımından incelenip sınıflandırılmasını kapsamaktadır. Makalede giriş bölümünde meselin tanımı, genel özellikleri ve önemi hakkında bilgi verildi, daha sonra mütercim Ali Salâhaddin Yiğitoğlu'nun hayatı ve eserleri ile ilgili muhtasar bilgilere yer verildi. Ardından Nuhbetü'l-Emsâl ve yararlanılan ana kaynak olarak Mecma'u'l-Emsâl hakkında kısaca bilgi verilip kimi Arapça meseller menşeleri bakımından sınıflandırmaya tabi tutuldu.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Nuhbetü'l-Emsâl, Mesel, Kaynak, Tasnif.

THE SOURCES OF THE ARABIC PARABLES IN THE NUHBETU'L-EMSAL OF TRANSLATOR AND POET ALİ SALAHADDİN YİĞİTOĞLU

ABSTRACT

Ali Salahaddin Yigitoglu with the pseudonym Salahi is a poet who lived in the late 19th and early 20th centuries and adhered to the Divan poetry tradition. He taught Arabic, Persian and literature in the important schools of his time. He under took various duties such as clerk, inspector, and supervisor at state levels. He retired in 1936 and died on 31 December 1939 in Istanbul. Yigitoglu is a prolific poet who has a good command of Arabic and Persian languages to write poetry, as well as leaving many translations and copyrighted works in prose and verse. One of the translation works showing Yigitoglu's knowledge of Arabic literature is Nuhbetu'l-Emsal, which is the translation and partly annotation of Mecmau'l-Emsal, which is considered one of the most important works of Arabic literature on parables. Yigitoglu abbreviated Mecmau'l-Emsal and translated poetry into Turkish under the name Nuhbetu'l-Emsal. Yigitoglu was not content with translating the parables in one sentence, but also included the origins and origin stories of some of the parables. He also supported the translation of his many couplets and quatrains, giving Nuhbetu'l-Emsal the identity of a copyrighted work. This study covers the analysis and classification of Arabic parables in the translated work Nuhbetu'l-Emsal by Ibnu'l Arabi and Ibnu'l Fariz commentator Ali Salâhaddin in terms of their sources. In the article, information about the definition, general features and importance of the parable is given in the introduction, and then concise information about the life and works of translator Ali Salahaddin Yigitoglu is given. Then, brief information about Nuhbetu'l-Emsal and Mecmau'l-Emsal as the main source used is given and some Arabic parables are classified in terms of their origins.

Keywords: Arabic Literature, Nuhbetu'l-Emsal, Parable, Source, Classification.

GİRİŞ

Meseller, bir milletin hayat tarzını, yaşayış şekillerini tasvir eden ve ait olduğu milletin dinî, felsefî, edebî, sosyal yapısını kısacası zihniyetini yansıtan özlü birer aynadır.

Arapça bir terim olan mesel sözcüğü, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Lûgatı*nda birinci anlamı örnek, benzer, nümune ikinci anlamı dokunaklı ve manalı söz üçüncü anlamı ise terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikâyeye şeklinde verilmiştir (1996: 625). Emsâl sözcüğü meselin çoğulu olarak kıssalar, hikâyeler, destanlar şeklinde tanımlanırken, durubiemsâl ise darb-ı meseller, atalar sözü, atasözleri şeklinde karşılıkları verilerek izah edilmiştir (1996: 219).

Âsım Efendi “misil, mesel ve mesil” kelimelerinin benzer anlamına geldiğini belirttikten sonra, mesel kelimesinin bu verilen mana dışında, delil, hüccet, kıssa, hadis (söz, konuşma) ve destan manalarına da geldiğini ifade eder. Ayrıca sıfat, özellik manası da vardır. ³

Terim olarak mesel, ataların geçmişteki engin tecrübe ve uzun gözlemlerine dayanan, lafızları ve anlamları sevilerek kuşaktan kuşağa taşınan, çoğunlukla ilk hallerine benzeyen durumları izah etmek amacıyla kullanılan anonim sözlerdir (Durmuş, 2004: 299).

Darb-ı meseli ise bir durumu, misal vererek, temsille anlatmak için kullanılan etkili, kalıplaşmış hikmetli söz, atasözü olarak tanımlayabiliriz.

Devellioğlu sözlüğünde darb-ı mesel, kısaca atalar sözü, atasözü olarak tanımlanmıştır (1996: 166)

Türkçede mesel sözcüğü yerine hangi dönemlerde hangi tabirlerin kullanıldığını kaynaklar yoluyla saptayabiliriz. XI. yy.da yazılmış olan *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te mesel yerine “sav” sözcüğünün kullanıldığı yanı sıra bu sözcüğün hikmet, kelam-ı kibar, ata ve baba sözleri, deyiş, ulular sözü gibi anlamlarda kullanıldığı görülür. Osmanlı döneminde ise emsal, mesel ya da darb-ı mesel, durub-ı emsal gibi terim ve tabirler kullanılmıştır. Günümüzde ise mesel sözcüğü yerine çoğunlukla atasözü tabiri kullanılmaktadır.

Tüm meseller için ilk kullanıldığı asıl şekli olan mevrîd ve sonraları oluşan ve asli şekle benzeyen bir madrîb vardır. Darb-ı mesel ise bu son şeklin meselin ilk hali veya şekliyle ilişkilendirilmesidir. Meselin asıl şekli, mevcut hale örnek

³ Geniş bilgi için bk. Mütercim Âsım Efendi (2013). *Kâmûsü'l-Muhîr Tercümesi*. “m.s.l” md. (hzl. M. Koç, E. Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

vermek için darb-ı mesellerde benzetme yapılır ve temsiller verilir. Bundan amaç, soyut bir konuyu daha anlaşılır kılmak, bir fikri izah etmek, dahası söze güzellik ve parlaklık katmaktır, diyebiliriz (Kızılkaya, 2014: 283).

Meseller ve kalam-ı kibarlar (hikmetler) insanın duygu ve düşüncelerini yansıtan sözler olarak, birden vuku bulmuş edebî verimler değildir. Tarihi birtakım gerçeklikler, sevinçler, mutluluklar, kederler başlangıçta sözlü gelenekte yaşayan bu edebiyat verimlerine kaynaklık teşkil etmiştir. Dolayısıyla mesel ve hikmetler yaşanmışlıklardan elde edilip sözlere dönüşmüştür (Demirayak, 2009: 265). Milletlerin uzun gözlem ve yaşantıları sonucu oluşan, nesilden nesile sözlü olarak aktarılan, Arapçada daha çok mesel olarak bilinen deyim ve atasözleri içerdikleri mesajlar ve eğitimde kullanılmaya elverişli olmaları açısından son derece önemli edebî verimlerdir.

İslam'ın kabulü ve yayılması ile birlikte Araplar ve öteki Müslüman milletler edebî ürünlerden şiir, hikmet ve meselleri İslamiyetin ahlakını, güzelliklerini anlatmada birer araç olarak kullandıklarından daima önemsemişlerdir.

Meseller, geçmişten getirdikleri düşünce ve davranış biçimlerine sahip olma özelliğiyle ahlak bakımından oluşabilecek sorunları çözebilecek zenginlikte söz varlıklarıdır. Meseller, hayat deneyimlerinin özü biçiminde oldukları için toplumda sorunsuz bir hayat yaşanmasında bizlere yardımcı olurlar ve yol gösterirler (Kızılkaya, 2014: 12).

Türk, Arap ve İran edebiyatlarından beslenen İslam edebiyatının önemli unsurlarından biri olan meseller, milletlerin örtüşen kültürel öğelerini ve geçmişteki yaşantı ve tecrübelerini yansıtmaları bakımından da değerli bir hazinedir. Ayrıca günlük konuşma dilinde, nesirde, özellikle şiirlerde söz kandilleri olarak da nitelenen mesellerden istifade edilmesi onlara ayrı bir değer katar.

Batılılara kıyasla Doğulular mesel ve hikmet gibi edebî söz varlıkları bakımından daha zengindir. Bu durum mesel, hikmet gibi edebî verimlerin Doğu'dan neşet eden İlahî dinlerin, kitapların ve peygamberlerin sözlerine dayanması veya bunlardan ilhamını alması ile izah edilebilir (Durmuş, 2004: 294).

İslam Ansiklopedisi “mesel” maddesi yazarı İsmail Durmuş, Abdülmecid Abidin'in, *el Emsâl fi'n-nesri'l-'Arabiyyi'l-Kadîm*'inden naklen Türkçede vecize veya kalam-ı kibar diye adlandırılan hikmetlerle meselleri karşılaştırmış ve aralarındaki farklara dikkat çekmiştir.

Hikmet, genellikle nasihat vermek amacıyla peygamber, filozof, düşünür, şair,

hatip, alim gibi seçkin kesime mensup bir kişi tarafından söylenmiş olan, bir hayat tecrübesini ifade eden veciz sözdür. Meselin ayırt edici özelliği ise belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşıp halka mal olmasıdır. Bu yüzden hikmetler, halk arasında meseller kadar yaygın değildir. Bazı hikmetler zamanla yaygınlaşıp, mesele dönüşmüşlerdir. Hikmetler veciz olmayabilir ama meseller her zaman vecizdir. Hikmetlerin amacı nasihat verip doğru yolu gösterme, mesellerin amacı ise kanıt olarak söylenmedir (Durmuş, 2004: 293). Meselin esası teşbih, hikmetin esası ise doğruluktur. Yani mesellerde bir durumu çeşitli söz sanatları ile daha güzel ifade etme ağır basarken hikmetlerde doğruya, güzele çağırma esastır.

Mesellere ve hikmetlere dinî-ahlakî eserlerde özellikle nasihatnamelerde düşünceleri desteklemek için ayetler, hadisler ve kıssalarla birlikte sıklıkla başvurulmuştur (Öztürk, 2011: 12). Dolayısıyla meseller ve hikmetler daha çok sade nesirle yazılan dinî içerikli eserlerde araç olarak kullanılmıştır, denebilir.

1. Ali Salâhaddin Yiğitoğlu ve Eserleri Hakkında Muhtasar Bilgi

Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Encümeni üyeliğinden emekli, hattat Hüseyin Hüsnü Bey'in oğlu olan Ali Salâhaddin Yiğitoğlu, 1877'de İstanbul'da doğdu. Sultanahmet Mahalle Mektebini, Kadırga Rüştîyesini, Mekteb-i İdadî-i Mülkiyi bitiren Yiğitoğlu, ardından iki yıl Hukuk Mektebi'ne devam etti. Arapça ve Farsça özel dersler gördü. Fransızca okudu. Bezm-i Alem, İstanbul, Davutpaşa Sultanileri, Darü'l-Muallimin ve Pertevniyal Lisesinde Arapça, Farça, Türkçe ve Edebiyat dersleri muallimliği yaptı. Teftiş ve Muayene Encümeni Kaleminde görev aldı. Ayasofya ve Beyazıt Rüştîlerinde güzel yazı ve Türkçe dersleri verdi. Kütüphaneler müfettişliği, tedrisat-ı taliye ve âliye mümeyyizlikleri görevlerinde bulundu. 1936 yılında kendi isteği ile emekli oldu (İnal, 1969: 1609).

Bazı mekteplerde yazı hocalığı yapan babası Hasan Hüsnü Bey, hattatlıkta ve kitabette yetkin bir adamdı. Hattatlık ve kitabette Ali Salâhaddin'in üzerinde babasının etkisi büyük olmuştur (Ergun, 1936: 463).

Yazılarında ve şiirlerinde Salâhî ile Ali Salâhî mahlaslarını kullanan Yiğitoğlu, Divan şiiri geleneğine bağlı kaldı. İncelediğimiz eserlerini ⁴ ve hakkında yazılan

biyografik kaynakları göz önünde bulundurarak Salâhî'nin hayat çizgisi ve

⁴ Geniş bilgi için bk. Davut Ertem, Salâhî'nin Divân'ı ve Nuhbetü'l-Emsâl'i (Yayımlanmamış Doktora Tezi)

yetiştirdiği çevreyi incelediğimizde başta babası Hüseyin Hüsnü Bey olmak üzere fikri ve manevi olgunlaşmasında Hacı Zihni Efendi, Esad Efendi, Hâfız Osman öne çıkan isimler olduğunu görürüz. Abdülhak Hâmit, Namık Kemal, Mehmet Akif, Sa'di-Şirâzi gibi şairlerden etkilenen Yiğitoğlu, fikir hareketlerinden İslamcılığa bağlı kaldı ve dini-tasavvufi şiirleri Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Beyânü'l-Hak, Misbah, Meram gibi dergilerde yayımlandı.

Yetiştirdiği kültür çevresi, edebî muhit, ders aldığı hocalar Salâhi'yi üretken bir şair kılmıştır. Ancak Salâhi, günümüze kadar yeterince tanınmamış, eserleri hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Hayatı hakkında da bilgiler oldukça sınırlıdır. Salâhi ve eserlerine dair en fazla bilgiye sahip Tansel, makalesinin sonunda Salâhi'yi Dîvân edebiyatı şiir geleneğinin sönmeye başladığı XX. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve döneminin şairleri arasında, dinî, tasavvufî ve ahlakî şiirin unutulmaması icap eden önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirmiş vefat tarihi ve yeri ile ilgili kısaca bilgi vermiştir.

1936'da yılında elli dokuz yaşındayken kendi isteği ile Pertevniyal Lisesinden emekli olmuştur. Son yıllarında akciğer kanserinden rahatsız olan Salâhi, İstanbul'da, Gureba Hastanesinde, 19 Zilkade 1358 (31 Aralık 1939) tarihinde vefat etmiş ve Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Tansel, 1973: 266). Yiğitoğlu'nun eserlerini telif eserleri ve tercüme eserleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Tercüme eserleri telif eserlerinden daha fazladır.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler adlı adlı eserde Yiğitoğlu'nun eserleri ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: “*Şiirleri arasından seçtiklerini Aşkın Sesi (1925) adıyla bastıran Yiğitoğlu, Ravzatu'l-İhlâs adlı eserinde İslam büyüklerinden on dokuzunu ele aldı ancak bu manzum eseri basılmadı. Dinî, ahlakî, felsefî, hikemî, tasavvufî şiirlerinin yanı sıra "Bezm-i Âlem Kız Lisesi Marşı", "Erenköy Lisesi Marşı", "Ankara Lisesi Marşı" gibi şiirler de yazdı. Mensur eserlerinden yalnız Mehasin-i Ahlâk adlı eseri basıldı*” (1998: 601). Tercüme eserleri ise şunlardır: *Nuhbetü'l-Emsâl, İnşâü'd-Devâir, Et-Tedbiratü'l-İlahiyye, Ukletü'l-Müstevfiz, Tehzîbü's-Şiyem fî Nazmî'l-Hikem, Şerhü'l-Esmâi'l-Hüsnâ, El-Menhelü'l-Fâid fî Tercemeti Dîvânî İbnü'l-Fariz, Neseftî'nin İbn Teymiye Reddiyyesi*

1. Nuhbetü'l-Emsâl

Sadettin Nüzhet Ergun'un biyografisinde söz ettiği Arapça atasözleri ile ilgili eser, Ali Salâhaddin'in *Nuhbetü'l-Emsâl* isimli tercüme eseridir. Bu eser, Arap dil ve edebiyat alimi Meydânî'nin 6000 Arap atasözü ihtiva eden *Mecmaü'l-Emsâl*'inden seçilen 828 meselin nazım şeklinde tercümesinden ibarettir. Ali

Salâhaddin bu eserinde bazı mesellerin hikâyelerine de yer vermiştir. Meselleri

kısaca tercüme ettikten sonra mesellerle ilgili aruz ölçüsü ile bazen birer beyit bazen de birer dörtlük şiir yazmıştır. Eser bu yönüyle telif eser özelliği gösterir.

Diyarbakirli Said Paşa'nın da Arap meselleri ile ilgili *Nuhbetü'l-Emsâl* adlı bir tercüme çalışması vardır. Ancak bu eser, incelediğimiz eserden farklı olarak Meydânî'nin *Mecmaü'l-Emsâl*'inin nesir şeklinde ihtisar tercümesidir. Eser üzerinde Uğur Boran, *Diyarbakirli Said Paşa Mesel Kitabı Nuhbetü'l-Emsâl* isiminde bir çalışma yapmıştır (Boran, 2017: 10).

2. Yararlanılan Ana Mesel Kaynağı Olarak Mecma'ü'l-Emsâl ve Diğer

Önemli Mesel Kaynakları

Ebû'l-Fadl el-Meydânî, Arap dili ve edebiyatı alanında büyük bir alim olarak tanınır. Tam ismi Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Meydânî en-Nişaburî'dir. *Münyetü'r-Râdî bi-resâilî'l-Kâdî*, *Şerhü Kasîdetü'n-Nâbiga*, *Şerhü'l-Mufaddaliyyât*, *en-Nahvü'l-Meydânî*, *Garîbü'l-Lüga*, *Meva'l-Garîb*, *Kitâb fi'l-Mesâdir*, *Nahvü'l-Fukahâ* bıraktığı önemli eserlerdir (Tüccar, 2004: 501-502).

Ebû'l Fadl el-Meydânî'nin en önemli eseri olan *Mecmaü'l-Emsâl*, Arap mesellerine dair en nitelikli ve en kapsamlı çalışma olup alfabetik olarak sıralanan 6000'den fazla deyim ve atasözünün hikâyelerini, kullanılma alanları ve gramer bilgilerine dair ayrıntılı bilgileri ihtiva etmektedir.

Mecmaü'l-Emsâl'de ilk yirmi sekiz bölüm kadim meseller, müvelled meseller, "ef'alü min..." vezin kalıbında meseller olarak üç kısma ayrılır. 29. bölüm, mesellerde çokça geçen ve kabile savaşlarını ifade eden eyyâmü'l-Arab'a, 30. bölüm, Hz. Peygamber'in ve sahabenin mesel haline dönüşmüş özdeyişlerine ayrılmıştır. *Mecmaü'l-Emsâl*, 6080 mesel ihtiva etmektedir. Bu mesellerin 1000 tanesi müvelled 5080 tanesi ise kadimdir (Durmuş, 2004: 296). Kadim meseller, Cahiliye Dönemi'ne ait meseller iken müvelled meseller ise daha çok İslamî Dönem ve sonrasına ait meselleri ifade eder.

Mecmaü'l-Emsâl'de mesellerin hikâyeleri verilirken İslamiyet öncesi kimi hadiselerin de anlatılması eseri sadece edebiyata dair değil, tarihe dair de değerli bir eser kılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde *Mecmaü'l-Emsâl*, müellifi belli olmayan bir eser olan *Nazmü'l-Emsâl* ile nazmen telif edilmiştir. (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1953). Yine bu dönemde Akşemseddin, *Mecmaü'l-Emsâl*'i ihtisar etmiştir. *Mecmaü'l-Emsâl*, İbrâhim el-Ahdeb'in manzum şerhiyle birlikte *Ferâidü'l-Le'âl Nazmü (fî nazmî) Mecma'ü'l-Emsâl* adıyla neşr edilmiştir.

Mecmaü'l-Emsâl'i Muhammed Şâkir b. İbrahim Hilmî Ayıntâbî dört cilt olarak

Türkçe'ye, George Wilhelm Freytag da Latince'ye (*Arabum proverbia*, Bonn 1838-1843) çevirmiştir (Tüccar, 2004: 501-502).

Diyarbakirli Said Paşa, *Mecmaü'l-Emsâl'den* 330 mesel alıp eseri ihtisar ederek *Nuhbetü'l-Emsâl* adıyla nesirle Türkçe'ye tercüme etmiştir. Ali Salâhaddin de makelemize konu olan *Nuhbetü'l-Emsâl'de* tercüme ettiği mesellerin çoğunu kanaatimizce *Mecmaü'l-Emsâl'den* seçmiştir. Mesellerin alfabetik sıralanması, sırasıyla kadim meseller, “ef'alü min...” vezin kalıbında meseller ve müvelled meseller şeklinde tertibe sahip olması, yanı sıra meselleri desteklemek ve kimi sözcükleri lügavî olarak izah etmek için seçilen Arapça şiirlerin her iki eserde de aynı olması bu kanaatimizi pekiştirmektedir. Sınırlı sayıda da olsa *Nuhbetü'l-Emsâl'deki* bazı mesellerin *Mecmaü'l-Emsâl'de* yer almaması Mütercim Yiğitoğlu'nun *Mecmaü'l-Emsâl'in* yanı sıra kesin olmasa da aralarında ünlü tefsir âlimi Zemahşeri'nin mesel kitabı olan *el-Mustaksa'sı* ile el-Askeri'nin *Cemheretü'l-Emsâl'inin* de bulunduğu Arap dili ve edebiyatı açısından isimleri sıklıkla zikredilen Mufaddal ed-Dabbî'nin *Kitâbü'l-Emsâl'i*, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam'ın *Kitâbü'l-Emsâl'i* gibi önemli mesel kitaplarından da istifade etmiş olabileceğini gösterir.

Çok sayıda meseli alfabetik olarak dizip ayrıntılı bir şekilde izah etmeleri bakımından Ebû Hilâl el-Askerî, Meydânî ve Zemahşeri'nin eserleri mesel kitapları arasında önem arz eden temel eserlerdir. Özellikle Meydânî'nin *Mecmaü'l-Emsâl'i* diğer mesel kitaplarına göre hep ön planda olmuştur.

Geçmişte Araplar tarafından kullanılan ve hadislerde geçen darb-ı meselleri alfabe sırasına göre ele alıp açıkladığı Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheretü'l-Emsâl* adlı eseri Bombay'da ve Kahire'de neşr edilmiş, daha sonra da Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim ve Abdülmecid Katâmiş'in hazırlanan tenkitli basımı, keza Kahire'de gerçekleşmiştir (Aslan, 1991: 490).

Ünlü tefsir alimi Zemahşeri'nin mesel kitabı *el-Mustaksa'sı*, el-Askerî'nin *Cemheretü'l-Emsâl'i* ve Meydânî'nin *Mecmaü'l-Emsâl'i* gibi Arap dili ve edebiyatı açısından ismi sıklıkla zikredilen önemli mesel kitaplarındandır.

Yirmi sekiz bölümden meydana gelen *el-Mustaksa'da* el-Askerî'nin ve Meydânî'nin eserlerinde olduğu gibi alfabetik sıra gözetilmiştir. Toplam 3461 mesel içeren *el-Mustaksa'da* yöntem olarak evvela mesel verilmiş, ardından meselin açıklaması yapılarak dayandığı kaynaklar belirtilmiştir. Yazarın mesellere dair açıklamalarında gramer kurallarına özen gösterdiği, sözcüklerin anlam ve yapısını kanıtlamak için kesin ve doğru misaller verme gayreti içerisinde olduğu görülmektedir (Boran, 2017: 23).

3. Nuhbetü'l-Emsâl'deki Mesellerin Kaynakları

Arap atasözleri diğer milletlerin atasözleri gibi birden bire ortaya çıkmamış belli bir kaynaktan çıkmış, zaman içerisinde sözlü gelenekte dilden dile yayılarak halka mal olup anonimleşmiştir. *Nuhbetü'l-Emsâl*'deki mesellere bakıldığında bunların Kur'an, hadis, şiir, kıssa, hadise, teşbih gibi kaynaklardan ortaya çıktığı görülür. Mesellerin başında *Nuhbetü'l-Emsâl*'de yararlanılan ana kaynak olan *Mecmaü'l-Emsâl*'deki sıra numaraları verilmiştir.

3. 1. Kur'an Kaynaklı Olanlar

Nuhbetü'l-Emsâl'de bir hikmet ve öğüt kitabı olan Kur'an-ı Kerim'den kaynaklanan veya anlam yönünden ilhamını ayetlerden alan mesellere yer verilmiştir.

۱۶۵۱ - رَجَعَ عَلَى حَافِرَتِهِ.

1

1. الحافر: Däbbenin tırnağı. Bir nesnenin evveli. “أُنَالِمُردودون في الحافرة”⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi biz yine dünyaya dönecekleriz, demektir.

Tercüme

Geldiği yoldan döndü. (s. 121)

۳۱۳۳ - كُلُّ يَأْتِي مَاهُو لَهُ أَهْلٌ.

Tercüme

Herkes lâıyık olduğu şey'i ityân eder.

Ya'nî ne hilkat ve isti'dâdda yaratıldıysa onun âşarını izhâr eder demektir. Bu bâbda aşı olan

“قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ”⁶ nazm-ı celîlidir. (s. 302)

۳۰۶۲ - كَالْقَابِضِ عَلَى الْمَاءِ.

Tercüme

⁵ “Şöyle derler: “Biz gerçekten gerisin geriye eski halimize mi döndürüleceğiz?” Nâziât 79/10.

⁶ “De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür...” İsrâ 17/ 84.

Parmağ ucuyla şu alan gibi! Ya da avucuyla şu alan gibi (s. 277)

Bu veciz meselin Ra'd suresi 14. ayette geçen "...O'ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler..." ifadesi ile anlam yönüyle örtüşmektedir.

Cahiliye Dönemi'nde Arap toplumunda edebiyat özellikle şiir gelişmiş olduğu için yüce Allah, İlahî davete ilk muhatap olacak ve öteki milletlere de aktaracak topluluk olan Araplara onların dilinden, edebî yönden bir benzeri yazılamayacak bir mucize olan olan *Kur'an-ı Kerim*'i göndermiştir.

Kur'an-ı Kerim'de zengin bir mesel varlığı olan Arap toplumunun İlahî mesajları daha iyi anlayıp anlatabilmeleri için mana yönüyle mesellerle benzer veya ortak manalara sahip kimi ayetler vardır. Ayetler ve ilgili kimi meseller arasında anlam bakımından önemli oranda paralellikler görünmekte veya ortak bir manaya işaret etmekte, bazen de lafzen bile birbirini andırmaktadır (Güllüce, 2006: 127).

Nuhbetü'l-Emsâl'de de bazı mesellerin anlam bakımından kimi ayetleri çağrıştırdığı görülür.

Bu tür meseller, *Kur'an*'da açıkça belirtilmedikleri halde, anlam bakımından ayetlerde kâmin olduğu kabul edilen, kendilerine telmih yolu ile işaret edildiği düşünülen veya ayetlerdeki lafızlara benzerlikleri nedeni ile çağrışım yapan mesellerdir (Güllüce, 2006: 98).

۳۵۸۸- لَا يَفْلُ الْحَدِيدَ إِلَّا الْحَدِيدُ

Tercüme

Demiri ancak demir rahnedâr eder. (s. 333)

"Eğer Allah bazı insanların şerrini bazılarıyla önlemeseydi dünyadaki nizam bozulurdu" (**Bakara, 2/251.**) ile "Kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür" (**Şûrâ, 42/40.**) ayetleri bu meselin manasına yakındır.

۷۳۵- أَتَبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا.

Tercüme

Fenâlıktan sonra iyilik et ki fenâlığı gideresin. (s. 61)

“Ancak kim zulmeder de sonra (yaptığı) kötülüğün yerine iyilik yaparsa bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim.” (**Neml, 27/11.**)

۲۹۰ - إِذَا تَكَلَّمْتَ بِلَيْلٍ فَاحْفَظْ، وَإِذَا تَكَلَّمْتَ نَهَاراً فَانْفُضْ.

Gece lağırdı ederseñ yavaş söyle. Belki dinleyen bulunur. Gündüz konuşursañ etrafını kolla. Belki kulağ veren bir yabancı vardır. (s. 33)

“İçinizde onlara işittirenler var.” (**Tevbe, 9/47.**)

Bu ayette müminlerin içinde, inkarcılara laf taşıyan münafıkların bulunduğu bildirilerek münafıklar kınanmış, müminlerin onlara karşı uyanık olmaları tembihlenmiştir.

۲۹۵ - كُلُّ شَاةٍ بِرَجْلَيْهَا سَتْنَاطُ.

Tercüme

Her koyun kendi bacağından aşılır. (s. 273)

“Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz.” (**Bakara, 2/134.**) ile “O gün kimseye, hiç mi hiç zulmedilmez. Size ancak işlemekte olduğunuz şeylerin karşılığı verilir.” (**Yasin, 36/54.**) ayetleri bu meselin anlamına yakındır.

۵۲۹ - بَعْضُ الْقَتْلِ إِحْيَاءٌ لِلْجَمِيعِ.

Tercüme

Biriniñ katli ‘umûmuñ ihyâsı demekdir. (s. 54) Bu mesel,

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.” (**Bakara, 2/179.**) ayetinin manasını çağrıştırmaktadır.

۱۷۸۷ - سَمَّنْ كَلْبَكَ يَا كُتْلَكَ.

Tercüme

Köpeğini besle, büyüt, seni yesin. (s. 137)

“Andolsun, sizi yeryüzünde yerleşik kıldık ve orda size geçimlikler yarattık. Ne az şükrediyorsunuz?” (**Araf, 7/10.**) ile “Kendi yaratılışını unuttu da bize bir misal getirdi: Çürümüş kemikleri kim diriltecek dedi” (**Yasin, 36/78.**) ayetleri mana bakımından bu meselin anlamına yakındır.

۳۴۰۷ - لِلْبَاطِلِ جَوْلَةٌ ثُمَّ يَضْمَحِلُّ.

Tercüme

Bâtılıñ bir cevelanı vardır; soñra mecâli kalmaz, def olur gider. (s. 324) Bu mesel,

“Hak gelince batıl gider” “Hak geldi batıl zail oldu” (**İsrâ, 17/ 81.**) ayetinin anlamını anıştırmaktadır.

“Kim bir kötülük yaparsa ona karşılık (ceza) görür” (**Nisâ, 4/123.**) ayeti

۳۱۶۴ - كَمَا تَزْرَعُ تَحْصُدُ.

Tercüme

Ekdiğün gibi biçersen. (s. 296) meselinin anlamına yakındır.

۱۸۴۸ - سَائِلُ اللَّهِ لَا يَخِيبُ.

Tercüme

Allâh'dan isteyen mahrûm olmaz. (s. 148) meselinin anlamı,

Rabbiniz şöyle dedi: “Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış halde cehenneme gireceklerdir.” (**Mümin, 40/60.**) ayetinin anlamına yakındır.

3. 2. Hadis Kaynaklı Olanlar

Ayetlerden kaynaklanan hikmetler, öğüt içeren çokça mesel olduğu gibi hadis-i şeriflerden kaynaklanan meseller de vardır. Kimi mesellerin anlam bakımından hadislerden ilhamını aldığı kimi mesellerin de Peygamberimizin hayatı ile ilgili olduğu söylenebilir.

۳۵۶۸- لَا يَكُنْ حُبُّكَ كَلْفًا وَلَا بُغْضُكَ تَلْفًا.

Tercüme

Düşkün ve meftûn olacak derece sevmeye, telef-i dâ'î olacak derecede de buğz u nefret gösterme.

Bu meşel,

أَحِبَّ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا، عَسَى أَنْ يَكُونَ بَغِضْتُكَ يَوْمًا مَا، وَأَبْغِضْ هَوْنًا مَا، عَسَى أَنْ يَكُونَ
حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا.

ḥadîs-i şerîfinden⁷ me'ḥûzudur. (s. 329)

۱۶۰۹- الرِّفْقُ يُمِّنُ وَالْخُرْقُ شُومٌ.

Tercüme

Rıfk ve mülâyemet, yümn ve bereket, gılnet ve huşûnet de şe'âmetdir. (s. 119)

“ ما دخل الرفق شيئاً إلا زانه ” ḥadîs-i şerîfi⁸ bu meşeliñ mazmûnunu te'yid eder.

۲۸۸۳- قَدْ حَمَى الْوَطِيسُ.

Tercüme

Tennûr kaynadı. (s. 265)

(Cenâb-ı peygamber ḥarb kıvırdı diyecek yerde bu meşeli irad buyurdular)

۱۹۸۴- الشُّبْهَةُ أُخْتُ الْحَرَامِ.

Tercüme

Şüphe, ḥarâmın kız kardeşidir.

Helâle beñzeyip de ḥaqqında helâldir diye kaṭ'î hüküm verilemeyen şeylere lisân-ı şer'ide “şübühât” denilir. İmâm-ı Şâfi'î ḥazretleri âyetdeki şu nazmıyla dört ḥadîs-i şerîfi 'aḳd etmişdir:

۱. الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنَ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُتَشَابِهَاتٌ.⁹

⁷ “Sevdiğin kişiyi aşırı sevmeye, ölçülü sev, olur ki bir gün sevmeyebilirsin. Buğz ettiğin kişiye aşırı buğz etme olur ki bir gün sevdiğin bir kişi olur.” Tirmizî *Birr ve's-Sıla* 60.

⁸ “Yumuşak huyluluk neyin içine girerse onu güzelleştirir.” Müslim *Birr*, 78.

⁹ Helal ile haram arasında ne olduğu belli olmayan şüpheli şeyler vardır. Müslim *Müsâkât*, 107.

۲. ازهد فی الدنيا یحبک الله.¹⁰

۳. من حسن اسلام المرء ترکه مالا یعنی.¹¹

۴. انما الاعمال بالنیات.¹²

Tercüme

Bizce hayrın ‘umdesi dört cümleden ‘ibâretdir ki onu *hayrû’l-mevcûdât ‘aleyhe ezkā et-taḥiyyât* efendimiz buyurmuşlardır: *Şüpheli şeylerden ittiḳā et, dünyāya ṭālīb ve rāğīb olma, saña gerekmeyen şeyleri bırak.* (s. 178)

۸۴۰ - کَانَ عَلَى رُؤْسِهِمُ الطَّيْرُ!

Tercüme

Başlarıñda gūyā kuş var!

Bu mesel, Peygamberimizin hayatından ilham alınarak oluşturulmuştur.

(Mu‘allim-i benī ādem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem efendimizin meclis-i ‘ālileri hakkında. Ebleğü’l-beşer efendimiz aşḫāb-ı kirāmına vaz‘ ve naṣīḥat ederlerken hepsi de başlarına devlet kuşu konmuş gibi kemāl-i sükūn ve edeble diñlerlerdi.) (s. 276-277)

۱ - إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا.

Tercüme

Güzel söz dinleyene sihr gibi te’sir eder ve kalbiñ derḥāl kabulüne sebep olur.

۱۰ - إِنَّ الْجَبَانَ حَتْفُهُ مِنْ فَوْقِهِ.

İstihsāna lāyık bir söz hakkında ve ḥüccetü’l-bāligā irād edilecek yerde söylenen bu hadīs¹³, darb-ı mesel sırasına geçmiştir. (s. 1)

¹⁰ Dünyaya rağbet gösterme ki Allah seni sevsin. İbn Mâce *Sünen*, 4102.

¹¹ Malayaniyi terk etmek Müslümanlığın güzelliğindendir. Tirmizî *Zühd*, 11.

¹² Ameller niyetlere göredir. Müslim *İmâre*, 155.

Nuhbetü'l-Emsâl'de bazı mesellerin anlam bakımından kimi hadis-i şerifleri çağrıştırdığı ya da bazı hadislerin dolaylı olarak bazı mesellere işaret ettiği görülür.

۷۳۵- أَتَبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا.

Tercüme

Fenâlıktan sonra iyilik et ki fenâlığı gideresiñ. (s. 61)

“Her kötülüğün ardından bir iyilik et ki, onu yok etsin” (**Tirmizî Birr, 55.**)

۱۴ بِشْرِكَ تُحَفَّةٌ لِإِخْوَانِكَ.

Tercüme

Göstereceğin güler yüz ihvânın için bir tuhfedir. (s. 134)

“Kardeşinin yüzüne tebessümle bakmak sadakadır.” (**Tirmizî Birr, 36.**)

۱۱۱۱- أَحِبَّ حَبِيْبَكَ هَوْنًا مَّا.

Tercüme

Dostuñu i‘tidâl üzere sev. (s. 66)

“Sevdiğini ölçülü sev ki bir gün onu sevmemen gerekebilir; sevmediğine de ölçülü davran ki bir gün onu sevebilirsin” (**Tirmizî Birr/Sıla, 60.**)

۱۲۹۵- خَيْرُ الْعَفْوِ مَا كَانَ عَنِ الْقُدْرَةِ.

Tercüme

Ḳudret var iken ‘afvetmek ‘afvın hayırlısıdır. (s. 72)

“Yiğit dediğin, güreşte rakibini yenen kimse değildir; asıl yiğit, kızdığı zaman öfkesini yenen kişidir.” (**Müslim Birr, 107, 108.**)

۳۱۰۳- أَكْثَرُ الظُّنُونِ مُيُونٌ.

¹³ Beyanın bir kısmı sihir gibi etkileyicidir. Müslim *Cuma*, 47.

¹⁴ Bu mesel, *Mecmaü'l-Emsâl*'de (bâ) harfinin sonunda müvelled meseller bölümünde numarasız olarak yer almaktadır.

Tercüme

Zanların çoğu yalanlardır. (s. 286)

“Zandan sakının, çünkü zan, sözün en yalanıdır.” (**Müslim Birr, 38;Tirmizî, Birr, 56.**)

٥٣٠ - البُضَاعَةُ تُيسِّرُ الْحَاجَةَ.

Tercüme

Ufak tefek hediye te‘âtisi, maşadın hüsûlunu kolaylaştırır. (s. 54)

“Hediyeleşiniz, zira hediyeleşmek, kalpteki kuşkuları giderir.” (**Tirmizî, Vela ve'l-Hibe 6, 2131.**)

١٧٣ - إِذَا زَلَّ الْعَالِمُ زَلَّ بَرْلَتُهُ عَالَمٌ.

Tercüme

‘Âlim ayağı kayar düşerse ‘âlem de düşer. (s. 54)

meseli, kimine göre mesel kimine göre hadis olan “*Alimin ölümü alemin ölümü gibidir.*” sözünü bize çağrıştırmaktadır.

١٦٣١ - الرَّفِيقُ قَبْلَ الطَّرِيقِ.

Tercüme

Yoldan evvel arkadaş gerek. (s. 116)

meseli de keza kiminlerince mesel kiminlerince de hadis olarak bilinen “*Evvel refik bade’l tarik.*” sözünü bize çağrıştırmaktadır.

3. 3. Şiir Kaynaklı Olanlar

Arap edebiyatı mesel sayısı bakımından dünyanın en zengin edebiyatlarından sayılır. Kaynaklar 14000 mesel varlığından söz etmektedir.

Diyanet İslam Ansiklopedisi’nin “mesel” maddesi yazarı İsmail Durmuş, Arap mesellerinin sayıca fazla olmasını çoğu meselin kaynağını şiirden almasına bağlayarak Arap edebiyatında kasidelerinin tamamının mesel olduğu bilinen şairlerin olduğunu, 4000 mesel içeren *Zatü’l-Emsâl* adlı kasidenin şairi Ebû’l-Atahiye’nin de bu önemli şairlerden biri olduğunu belirtir (2004: 309).

Şiirden doğan mesellerin bir beytin tamamından veya ilk mısrasından çoğunlukla da son mısrasından türediği söylenebilir. Bazen de bir beytin ikiden fazla mesele kaynaklık ettiği görülür. Her iki dizesi mesel olan türleri olduğu gibi bir beyitte ikiden fazla mesel ihtiva eden türleri de vardır. *Nuhbetü'l-Emsâl*'de genellikle bir beytin ikinci mısrasından alıntılanmış veya türemiş meseller bulunur. Bu tarz meseller mütercim tarafından bir beytin aczidir ya da bir beytin ikinci satırıdır, şeklinde belirtilmiştir.

۱۹۵۴ - الشَّرُّ أَخْبَثُ مَا أُوعِيَتْ مِنْ زَادٍ.

Tercüme

Şer, idhâr olunan azıkların eñ murdâridir. (s. 160)

Mezmûm olan şeylerden ictinâb lüzûmunu tavsiye eder. 'Abîd bin el-Ebraş'ın¹⁵ söylediği bir beytiñ 'aczidir:

الخير يبقى وان طال الزمان به
الشر اخبث ما أوعيت من زاد

۱۵۶۰ - رَضِيتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ.

Tercüme

Selâmetle dönmek ganimetine râzî oldum. (s. 107)

Bu meşel İmruü'l- Kays'ın¹⁶ şu beytiniñ 'aczidir.

وقد طَوَّفْتُ فِي الْآفَاقِ حَتَّى
رَضِيتُ مِنَ الْغَنِيمَةِ بِالْإِيَابِ

¹⁵ Câhiliye dönemi Arap şairlerinden. Divân'ında tüm iyilik ve kötülüklerin kaynağı olan tek Tanrıya olan inancına işaret eden kimi beyitler ve hikmetli sözler bulunur. Geniş bilgi için bk. Azmi Yüksel, "Abîd b. Nebras", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C.1, s. 308-309.

¹⁶ Câhiliye devrinin meşhur muallaka şairlerinden. Geniş bilgi için bk. Ahmet Savran, "İmruü'l Kays b. Hucr" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C.22, ss. 237-238.

Bazı meseller kaynağını şiirlerden almakla beraber kimi mesellerin de şiire kaynaklık ettiği görülür:

٣٠- إِنَّ الْهَوَانَ لِلَّيْمِ مَرَامَةٌ.

Tercüme

Le 'îme haķāret, merķametdir.

Ya' nî le 'îme ikrām edecek olursañ seni istiħfāf eder. İhānet ederseñ ikrām etmiş olursuñ.

Mütenebbî¹⁷ bu meşeli şu suretde temşil ve ifāde etmiştir: (s. 7)

إِذَا أَنْتَ أَكْرَمْتَ الْكَرِيمَ مَلَكْتَهُ
وَإِنْ أَنْتَ أَكْرَمْتَ اللَّيْمَ تَمَرَّدَا

3. 4. Kıssa veya Hikmet Kaynaklı Olanlar

Başta Cahiliye meselleri olmak üzere çok sayıda Arap meselinin kıssa veya öyküsü vardır. Bunların bir kısmı tarihî vakalara dayanır. Yevmü Gabrâ, Yevmü'l-Besûs, Yevmü Dâhis ve Yevmü Halime gibi Arapların İslamiyet öncesi dönemde gerçekleşmiş savaş ve mücadeleleri ile ilgili meseller bu türdendir. Eyyamü'l- Arab'a¹⁸ dayanan bu hikâyeler, mesellerin zamanının ve kaynağının anlaşılması ve Arap tarihi açısından önemlidir. Bir kısım meseller ise daha çok İslamî dönemde sarf edilen din ve tasavvuf büyüklerine ait vecize veya kelim-i kibar diye de adlandırabileceğimiz hikmetlerden neşet etmiştir. Bu hikmetler mesel mecrasında zamanla yaygınlaşarak mesele dönüşmüştür.

Hikmetler, ayetler ve hadislerden sonra bize doğru yolu gösteren büyük zatlara ait hazine değerinde veciz sözlerdir.

Hikmet, genellikle nasihat vermek amacıyla büyük adamlar tarafından söylenmiş ve bir yaşanmışlığı veya hayat tecrübesini barındıran vecizedir.

¹⁷ Peygamberlik taslayan, gelecekte haber veren gibi anlamlara gelen Mütenebbî lakabını alan Ebü Tayyib, Arap edebiyatın önde gelen meşhur şairidir. Geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, "İmru'ul Kays b. Hucr" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C.32, ss.195-200.

¹⁸ Cahiliye Döneminde ve İslamiyetin ilk yıllarında Arap kabileleri arasında vuku bulan savaşlar için kullanılan bir tabir. Geniş bilgi için bk. M. Ali Kapar, "Eyyamü'l Arab" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, C.12, ss. 14-16.

Meselin hikmetten farkı ise belli bir kaynağa dayanmakla beraber zamanla yaygınlaşıp anonimleşmesidir (Durmuş, 2004: 193).

Müslüman Araplar, nefis terbiyesi ile maneviyatı telkin eden sözleri hikmet sözcüğü ile adlandırdıkları gibi Farsçadan Arapçaya çevrilen eserlerin ahlaki içeriğine de hikmet adını vermişlerdir. Hakîmi de hikmet sahibi tarihi şahsiyetler veya hükümdarlar, şeklinde tanımlamışlardır (Öztürk, 2011: 2).

Hikmetler, bizlere doğruyu yanlış gösteren, kusurlarımızı gidermeye yardımcı olan veciz sözlerdir. Akıl, basiret, iman ve ilimleri ile meşhur olmuş kimselerin fikir işçiliklerinin birer meyvası ve ulaştıkları hikmet ile hakikatlerdir.

Nuhbetü'l-Emsâl'de başta ilmin kapısı olarak nitelenen Hz. Ali olmak üzere meşhur din ve devlet büyüklerine ait sonradan mesele dönüşmüş hikmetlere yer verilmiştir. Mütercim bu meselleri kalam-ı kibar veya hikmet olarak isimlendirmemekle beraber bu mesellerin kime ait olduklarına ve çıkış öykülerine kısaca değinmiş, ayrıca bu sözlerin sonradan mesel mecrasında anıldığını da ifade etmiştir.

١٦٢٨ - رَبِّ مَلُومٍ لَا ذَنْبَ لَهُ.

Tercüme

Ba'zen kabâhâti olmayan da levme ma'ruz kalır. (s. 93)

Bu hikmet, Cahiliye Devri şair ve hatiplerinden **Eksem bin Sayfi**'ye ¹⁹ ait iken zamanla anonimleşerek mesele dönüşmüştür.

٢١١٩ - الصَّمْتُ حُكْمٌ وَقَلِيلٌ فَاعِلُهُ.

Tercüme

İltizâm-ı şamt, mahz-ı hikmetdir faķaķ şāmit olan azdır.

Rivāyete göre Dāvud 'aleyhi'sselām, bir zırh yaparken Loķmān Hekim yanına gider. Müşārünileyh yaptığı zırhı Loķmān'ın isteyeceğini anlar faķaķ bitirinceye kadar ses çıkarmaz, Loķmān da istemez. Bitirdikten sonra Hāzret-i Dāvūd ayağa kalkar yaptığı zırhı giyer ve "Ne güzel bir harb āletidir!" der. Bunuñ üzerine **Loķmān** bu meşeli der-meyān eder. (s. 198)

١٥٦٨ - رَجَعَ بِخُفْيِ حُنَيْنٍ.

¹⁹ Cahiliye döneminde yaşamış hatip ve şairlerden. Geniş bilgi için bk. Asrı Çubukçu, "Eksem b. Sayfi", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, C.10, s. 550-551.

Tercüme

Huneyn'in iki ayakkağıyla döndü.

Huneyn, bir çizmeciniñ adıdır. Bir 'Arābī, Huneyn'e gelip bir çizme satın almak ister. Faķaķ pek az fiyat verdiği için Huneyn hem gücenir hem de 'Arābī'ye bir oyun olmak üzere çizmeniñ bir tekini güzergāhı olan yoldaki ağaca aşar. Diğer tekini de yolun biraz ilerisine bırakır. 'Arābī yurduna dönerken çizmeniñ bir tekini ağaçda aşılı görünce āh bir teki daha olsa diye içini çeker ve yoluna devām eder. Nihāyet bir tekini daha bulunca māl bulmuş mağribī gibi hemen devesini oraya bağlayıp Huneyn'e doğru dönmeye başlar. Bir pusudaki tilki gibi mutaraşşid duran Huneyn hemen şıçrayıp deveye biner gider. 'Arābī çizmeyi alıp geri geldiğinde deveniñ yerinde yeller estiğini görür ve hā'ib u hāsir olarak çizmesiyle kabilesi yanına döner. 'Āķibet pür-hayret ve tehī-dest olarak 'avdet edenler hakkında bu meşel şāyi' olmağa başlar. (s.108-109)

١٥٤٧ - رَأَى الشَّيْخَ خَيْرٌ مِنْ مَشْهَدِ الْغَلَامِ.

Tercüme

Hāzreti 'Alī (keremallāhu vechehu) bir harbde bulunurken bu meşeli irād etmiştir.

242. *Ya'nī gā'ib olduğu hālde tecrübekār bir ihtiyārın re'yiyle seni müstefid etmesi seninle berāber olan bir genciñ müfid re'yinden hayırlıdır, demek istemiştir.* (s. 104)

١٦٣٣ - أُرِيدُ حَبَائَهُ وَ يُرِيدُ قَتْلِي.

Tercüme

274. *Ben onuñ iyiliđini istiyorum. O benim ölümümü istiyor.*

Қıblegāh-ı meţālib 'Alī bin Ebī Tālib (keremallāhu vechehu) efendimiz ni'metiyle perverde olduğu kölesi İbn Mülcem habişiniñ darbesine ma'ruz kalınca bu meşeli temşilen irād buyurmuşlardır. (s. 120)

٣٥٤٦ - لَا يَأْبَى الْكَرَامَةَ إِلَّا حِمَارٌ.

Tercüme

703. *İyilikten aīlamayan ancak eşekdir.* (s. 120)

Hazret-i 'Alî'niñ huzûruna iki kişi girer. Cenâb-ı Haydar ikrâm olmak üzere ikisine de birer yaştıķ atar. Biri yaştıķı alır, üzerine oturur diğeri oturmak istemez. Bunun üzerine şâhibü'l-me'âlî Cenâb-ı 'Alî bu meşeli irâd ve oturmak istemeyeni de oturmağa mecbûr eder.

١٨١٦ - سَفِيَّةٌ لَمْ يَجِدْ مُسَافِهًا.

Tercüme

Kendilerine karşı şetm eden 'Amr bin el Zübeyr'e **Hazreti Hasan** radıyallâhu 'anhîñ muķâbele buyurduķları bir meşeldir ki,

Sebük-mağz olan bu sefîh, karşısında şâtîm bulamadı, demektir. (s. 142-143)

٢١٠٤ - صَارَ الْأَمْرُ إِلَى الْوَزَعَةِ

Tercüme

İşleri tesviye vâlî ve hâkimlere intikâl etdi.

Basralı meşhur tabîî, âlim ve zâhid **Hasan-ı Başrî** hazretleri, kâdı ta'yîn olununca halk toplandı ve müşârunileyhe karşı ezâ cefâda bulundu. Bunun üzerine Hasan-ı Başrî “ لا بد للسلطان من ” dedi. *Sultân için hâkim ve vâleden kırtuluş yokdur, demektir.* (s. 195)

٤٣٧٠ - وَجَدْتُ النَّاسَ إِنْ قَارَضْتَهُمْ قَارِضُونَ وَإِنْ تَرَكْتَهُمْ لَمْ يُتْرَكُوا.

İnsânları şöyle buldum ki eğer onlara iyilik edersen onlar da saña iyilik, kemlik edersen kemlik eder. Eğer i'tiyâd etdiğîñ iyiliğîñ arasını biraz kesecek olursan onlar seni bırakmazlar ve kendilerine eskisi gibi bezl-i ihsân etmeğe çalışırlar. (s. 369)

Bir hadis-i şerifle ²⁰ şanı yüceltilen **Ebû'd-Derdâ**'ya ait bu hikmetli söz, sonraları mesele dönüşmüştür.

٣٩٩ - أَكَلْتُمْ تَمْرِي وَ عَصَيْتُمْ أَمْرِي .

Tercüme

Hurmâmı yediñiz şimdi baña 'isyân ediyorsunuz. (s. 42)

²⁰ “Her ümmetin bir hikmet sahibi vardır, bu ümmetin hikmet sahibi de Ebû'd-Derda'dır.”
Müttaki el Hindî *Kenzü'l-'Ummal* , 550-553.

Bu meşeli evvelâ irād eden ‘**Abdullāh bin Ez-Zübeyr**²¹’ hâzretleridir.

Bu mesel, Emevi hanedanına karşı halifelliğini ilan eden ve abadileden yani isimleri Abdullah olan ve muhaddis kimlikleriyle şöhret bulmuş dört sahabiden biri olan Abdullah bin Ez-Zübeyr’e ait bir hikmet iken zamanla mesele dönüşmüştür.

۱۵۶۹- رُبَّ نَعْلٍ شَرٍّ مِنَ الْحَفَاءِ.

Tercüme

Ba‘zı ayakkağı, çıplak gezmekten fenâdır. (s. 88)

Bu hikmet, nahiv ve aruzu sisteme kavuşturan ünlü dil ve edebiyat âlimi **Halil b. Ahmed** tarafından söylenmiş sonraları mesele dönüşmüştür.

۲۳۸۶- عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمُ السُّرَى.

Tercüme

Geceleyin yola çıkıp yol alanlar şabâh olunca memnûn ve hamd u şenâya makrûn olurlar. (s. 224)

Bu hikmet, Hz. Peygamber’in seyfullah unvanı verdiği meşhur kumandan sahâbi **Halid b. Velid** (radıyallâhu ‘anh)’a ait iken zamanla mesele dönüşmüştür.

۲۴۱۸- الْعَيْرُ أَوْفَى لِدِمِهِ.

Tercüme

Kanını eñ ziyâde viķāye eden eşekdir. (s. 230)

Hiddet-i başarıyla meşhûr **Yemâmeli Zerķā**²² isminde bir kadın taħaşşun etdiği hışârından ħassâ’nın ‘askerine bağdığı sırada ordudan kaçan bir eşek görmüş ve:

²¹ Emevilere karşı halifelliğini ilan eden ve abâdileden olan bir sahâbî. Geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “ Abdullah b. Zübeyr b. Avvam”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, C.1, ss.145-146.

²² Arapların üç günlük mesafedeki kişileri ve yoğurttaki beyaz tüyü görebilen keskin körüşlü efsanevî kadın şahsiyeti. Geniş bilgi için bk. İskender Pala, *Divân Şîri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, 1995, Ankara, s. 583.

“ غَنِمَهُ الْعَيْرُ أَوْقَى لِدَمِهِ، مِنْ رَاغٍ فِي ” hükmünü irād etmiştir. *Ya'nî eşek, sürüsü yanında bulunan çobandan ziyâde kanını koruyor, demektir.*

٣٠٨٥ - أَكْثَرُ مِنَ الصَّدِيقِ فَإِنَّكَ عَلَى الْعَدُوِّ قَادِرٌ.

Tercüme

Dostuñu artır ki düşmanıña karşı durmağa muğdedir olañ. (s. 282)

(Bu meşeli evvelâ irād eden Ebcer bin Cābir el-İclî olmuştur.)

3. 5. Teşbih Kaynaklı Olanlar

Bu grupta yer alan meseller, özellikle “ eḫalü min ...” vezni veya formu ile mukayeseye dayalı ve abartılı teşbih şeklinde yaygın olarak karışımıza çıkar.

١٧٥٤ - أَزْكَنُ مِنْ إِيَّاسٍ.

Tercüme

İyās'dan daha ferāsetli. (s. 133)

١٣٣٦ - أَخْطَبُ مِنْ سَحْبَانَ وَائِلٍ.

Tercüme

Sahbān Vaıl'den daha muğdedir haṭīb. (s. 74)

١٨١٢ - أَرْقٌ مِنْ دَمْعَةٍ شِيعِيَّةٍ.

Tercüme

Şî'ilerin gözyaşından daha raḫîḫ. (s. 124)

٢٣١٣ - أَطْوَلُ مِنْ ظِلِّ الرُّمَحِ.

Tercüme

Mızrāḫ gölgesinden daha uzun. (s. 221)

3.6. Dua ve Beddua Kaynaklı Olanlar

Nuhbetü'l-Emsâl'de sınırlı sayıda da olsa dua ve beddua içeren mesellere rastlanır. Birçok emsal kitabında olduğu gibi *Nuhbetü'l-Emsâl*'de de deyimler, hikmetler, dua ve beddualar emsal mecrasında zamanla yaygınlaşıp halka mal oldukları için mesel sayılmıştır. *Nuhbetü'l-Emsâl*'de dua ve beddualar ile birlikte Allah'a yönelmenin, ondan istemenin önemini vurgulayan dilek ve temenni bildiren meseller İslamî Dönem'de oluşmuş mesellerdendir. Bu mesellerde İslam ahlakını özlü bir şekilde öğretme çabası vardır.

١٦٩٢ - رَحِمَ اللَّهُ مَنْ أَهْدَى إِلَيَّ عُيُوبِي.

Tercüme

‘Aybımı baña ihdâ edene Allāh merḥamet etsin. (s. 123)

٢٤٦٠ - عَيْلٍ مَا هُوَ عَائِلُهُ.

Tercüme

Oña gâlib olan mağlûb olsun. (s. 234)

Bir adamın kelâmından veyâ sâ’ir umûrundan ta’accüb olunduğda du‘â maqâmında bu meşel irâd edilir.

كَبَتَ اللَّهُ كُلَّ عَدُوٍّ لَكَ إِلَّا نَفْسَكَ.²³

Tercüme

Allāh nefsiñden mâ‘adâ bütün düşmanlarıñı kahr u tezlîl etmiş. (s. 306)

3. 7. İslamiyet Öncesi Arapların Sözlü Kültüründen Kaynaklı Olanlar

Zengin bir sözlü kültüre sahip olan Hicaz Arapları, Doğu, Batı ve Güney Araplarından farklı olarak Cahiliye Dönemi’nde ve öncesinde yazıyı çoğunlukla

²³ Bu mesel, *Mecmaü'l-Emsâl*'de (kef) harfinin sonunda müvelled meseller bölümünde numarasız olarak yer almaktadır.

kullanmayan bir topluluktur. Dolayısıyla binlerce beyit ve meseli ezberlemek suretiyle sözlü kültürde yaşatıp nesilden nesile aktarmışlardır.

Kadim Araplar belki de şiiri önceleri, tıpkı darb-ı meseller gibi ezberleyip aralarında kullanmak üzere kısa ibareler şeklinde düzenlemişlerdir. Hakimâne meseller de bu minvalde düzenlenmiştir. Bu anonim ve kısa sözlere, zamanla aynı büyüklükte ikinci bir söz katılmış ve böylece beyitler, bunun üzerine de en basit halde “recez vezni” ortaya çıkmıştır (Çağatay 1957: 135). Kaside, gazel, mesnevi gibi nazım şekillerinin bu şekilde bir gelişim göstermiş olması muhtemeldir. Cahiliye Dönemi şiirlerinin ve mesellerinin anlam, sanat ve ahenk bakımından son derece gelişmiş ve işlenmiş diline bakılarak meseller, şiirler gibi Arap edebiyatının anonim ürünlerinin oluşumunu çok eski tarihlere götürmek mümkündür. Kadim bir tarihe ve zengin bir edebiyata sahip olan Arapların Cahiliye Dönemi'nden önce sözlü kültürlerinden kaynaklanan mesellerin *Mecmaü'l-Emsâl'in* tercümesi olan *Nuhbetü'l-Emsâl*'de de bulunması pekala mümkündür ve sözlü kültürden doğan bu meseller geniş çaplı bir araştırma konusu olarak ayrıca incelenmeye değerdir.

Cahiliye Dönemi meselleri en kadim Arap mesellerinden sayılır. Cahiliye Dönemi'nden başlayıp Abbasi Dönemi'ne kadar devam etmektedir. Adına garip ya da nadir denilen sözcüklerin kullanıldığı mesellerin genellikle Cahiliye Dönemi ile İslamiyet'in ilk dönemlerinde oluştuğu söylenebilir. Bu meseller, edebiyat ve gramer kitapları ile sözlüklerde makbul görülmüş ve fasih Arapça için şahit olarak gösterilmiştir.

Mesel ilminde “garip” terimi, nadir kullanılması nedeni ile sözlüklere başvurulmadan manası anlaşılmayan sözcükler için kullanılır. Mesellerde bu tür sözcüklerin kullanılması o meselin hem özgün yönünü ortaya koyar hem de meselin ibaresini sıradan sözlerden farklı kılar (Boran, 2017: 10).

Mesellerde geçen kimi özel isimler ve döneme özgü kültürel unsurlardan meselin cahiliye dönemine ait olduğu anlaşılır. Ekrem b. Sayfî'ye nispet edilen mesel ve şiirler de Cahiliye Dönemi ile ilişkilidir.

Cahiliye Dönemi'ne ait meseller içerdikleri sembol ve motiflerle İslamî Dönem'de oluşmuş mesellerden rahatlıkla ayırt edilebilir. Özellikle kabileler arası büyük mücadele ve savaşlar ile önemli toplumsal olaylar Cahiliye Dönemi mesellerinin önemli bir kısmını oluşturur. Ayrıca çöl hayvanları ve bitkileri gibi motifler de meselin Cahiliye Dönemi'ne ait olup olmadığına saptamada araştırmacılara yardımcı olur (Boran, 2017: 15).

۳۰۵۹ - کَانُوا مُخْلِينَ فَلَاقُوا حَمْضًا.

Tercüme

Develeri tatlı olan otlakda otarırken tuzlu ve acı otlarla karşılaştılar. (s. 281)

۲۱۳۳ - أَصَابَ تَمْرَةَ الْغُرَابِ.

Tercüme

Karganın hurmasına kondu. (s. 281)

۲۲۳۳ - ضَبَابُ أَرْضِ حَرْشُهَا الْأَرَاقِمُ.

Tercüme

Keler şaydı yılan da'vet eder. (s. 211)

۲۳۹۳ - عِنْدَهُ مِنَ الْمَالِ عَائِرَةٌ عَيْنٍ.

Tercüme

Gözünü dolduran mālı vardır.

Zamân-ı cāhiliyetde bir adamın develeri biñe bālig olunca fahlîñ gözünü çıkarırlarmış. Gūyâ o māl, keşretinden dolayı gözü çıkarılmış deveye beñzetilmiştir. Buña muķābil Türkçemizde “Falânîñ gözünü toprak doyursun.” deriz. (s. 228)

SONUÇ

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla ve biyografik kaynakların verdiği bilgilere göre Ali Salāhaddin Yiğitoğlu'nun ciddi bir Arapça ve Farça bilgisine sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki bu dillerde tercüme yapacak hatta şiir yazacak ve kadar yetkindir. İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Fâriz şarihi olan Salāhî mahlaslı Ali Salāhaddin Yiğitoğlu, özellikle tercüme alanındaki üretkenliği ve yetkinliğiyle öne çıkmaktadır. Yiğitoğlu'nun tercüme sahasında öne çıkan eserlerinden biri de *Nuhbetü'l-Emsâl*'dir. Mesellerin hikâyelerine değinilmesi, bağlamalarının belirtilmesi ve mesellere dair kimi ıstılahî bilgilerin verilmesi gibi özellikler, *Nuhbetü'l-Emsâl*'i kendi kulvarında önemli kılmıştır. Ali Salāhaddin Yiğitoğlu, bu eserinde el-Meydānî'nin Arap dili ve edebiyatında ismi sıklıkla zikredilen *Mecmaü'l-Emsâl* adlı mesel kitabından istifade etmiştir.

Nuhbetü'l-Emsâl'de zamanla yaygınlaşıp mesel kimliği kazanmış çok sayıda beyit, deyim ile bazı hikmetlere ve sınırlı sayıda da olsa dua ve bedduaya yer verilmiştir. *Nuhbetü'l-Emsâl*'de kaynağını ayet ve hadislerden alan mesellerin yanı sıra ayet ve hadislerle aynı anlama işaret eden mesellerin varlığı da dikkat çekici bulunmuştur.

Ayetlerle, ilgili meseller arasında bazen önemli nisbette benzerlik görünmekte, her ikisi de aynı manaya işaret etmektedir. Keza, bazı ayetler mesellere dolaylı yoldan işaret etmektedir.

Bazı meseller kaynağını şiirden almakla beraber kimi mesellerin de şiire kaynaklık ettiği görülür. Şiirden doğan mesellerin bir beytin tamamından veya ilk mısrasından çoğunlukla da son mısrasından türediği söylenebilir.

Mesellerin önemli bir kısmı, Cahiliye Dönemi'ndeki Bedevî yaşam, dönemin şairleri (Eksem b. Sayfi gibi) ve ileri gelenleri ile ilgilidir. Meseller, dönemin şairlerinden örnek beyitler verilerek desteklenmiştir. Bu yönüyle meseller Cahiliye Dönemi'nin sosyal ve edebî hayatı hakkında tarih bilimi ve edebiyat tarihi için önemli bilgiler sunmaktadır. Bu dönemde oluşmuş mesellerde Arapların örf ve adetlerine, çöle özgü hayvan ve bitki türlerine rastlanır. Dile dair kaynaklarda ve sözlüklerde şahit olarak kullanılan garip kelimeler en çok bu dönem mesellerinde geçmektedir. İslamî Dönem'le birlikte mesellerin lâfzen ve içerik bakımından değişikliğe uğradığı dinî terim ve kavramların kullanılmaya başlandığı görülmüştür.

Ali Salâhaddin, mesellerin kaynağı ve kullanım yerleri üzerinde de durmuş bunları özellikle belirtmiştir. Buna göre *Nuhbetü'l-Emsâl*'deki mesellerin kaynağına bakıldığında Kur'ân, hadis, teşbih, kıssa, hikmet ve şiir olduğu; bunların da Cahiliye ve İslam dönemlerine ait oldukları tespit edilmiştir.

Sonuç itibarıyla *Nuhbetü'l-Emsâl*'deki Arapça kimi mesellerin kaynağını şiirden, kimilerinin teşbihten, kimilerinin ayet ve hadislerden kimilerinin ise hikmet ve kıssalardan aldığını dolayısıyla mesellerin kaynakları ve hikâyeleri keza garip lafızları (nadir kelimeler) bilinmeden kısacası ilm-i mesel öğrenilmeden bazı mesellerin anlaşılmasının zor olacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

ASLAN, Ahmet Turan (1991). "Askerî, Ebû Hilâl" Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, C. 3, s. 490.

- BORAN, Uğur (2017). *Diyanet Kurumu Said Paşa Mesel Kitabı Nuhbetü'l-Emsâl*, 1.Baskı, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- ÇAĞATAY, Neşet (1957). *Ankara İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- DEMİRAYAK, Kenan (2009). *Arap Edebiyat Tarihi I, Cahiliye Dönemi*, Ankara: Fenomen Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2017). “*Osmanlıca-Türkçe Asiklopedik Lügat*”, 3.Baskı, (hızl. Aydın Sami Güneyçal), Ankara: Aydın Kitapevi.
- DURMUŞ, İsmail (2004). “*mesel*” Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, C.29, s.s. 293-297.
- ERGÜN, Sadettin Nüzhet (1936). *Türk Şairleri*, İstanbul: Suhulet Basımevi.
- ERTEM, Davut (2021). *Salâhi'nin Dîvân'ı ve Nuhbetü'l-Emsâl'i*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- ÇUBUKÇU, Asri (1994). “*Eksem b. Sayfî*”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, C.10, s. 550-551.
- GÜLLÜCE, Veysel (2006). “*Kâmin Mesellerin Değerlendirilmesi -İbn Fadl Örneğinde-*” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.25, s.s. 95-128.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (1981). *es-Sünen*, I-II, İstanbul.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1969). *Son Asır Türk Şairleri*, C.3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KAPAR, Mehmet Ali (2003). “*Lahmîler*”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara: TDV Yayınları, C. 27, s. 54-55.
- KIZILKAYA, Yakup (2014). *Arap Dilinde Kâmin Meseller*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim İbnü'l Haccâc el-Kuşeyri en-Neysâbüri(1995). (261-875), *es-Sahih*, 1-IVIII, 1.Baskı,(th.Muhammed Fuad Abdulbâki), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye.

- MÜTERCİM Âsım Efendi (2013). *Kâmûsü'l-Muhîr Tercümesi*. (hızl. M. Koç, E. Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- MÜTTAKİ EL HİNDÎ (1399/1979, 1405/1985). *Kenzü'l-'Ummal*, xI, 718 xIII, s.s. 550-553, (Nşr. Bekri Hayyani Safvet es-Sekkâ), Beyrut.
- ÖZTÜRK, Nuran (2011). *Ankaralı Hekim Nidâi Genc-i Esrâr-ı Ma'nî*, 1. Baskı Adana: Karahan Kitabevi.
- PALA, İskender (1995). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 3.Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAVRAN, Ahmet (2000). “İmruü'l Kays b. Hucr”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, C.22, s. 237-238.
- TİRMİZİ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, b. Sevrâ (1985). (279-892) *es-Sünen*, 1. Baskı, I-V, th. Kemâl Yusuf el-Hût, Beyrut: Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye,
- _____ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevrâ es-Sülemî (1992). *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sünenü't-Tirmizî*, fihrist, Bedreddin Çetiner, 2. bs., Tunus, , “Velâ”, 6.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1977). “XX. Asır Türk Edebiyatının Unutulmaması Gerekli Şairlerinden Ali Salahaddin Yiğitoğlu”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara, S.3, ss. 265-282.
- TÜCCAR, Zülfikar (2004). “*Meydânî Ahmed b. Muhammed*” Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), Ankara: TDV Yayınları, C. 29, s.501-502.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1998). “Devirler, İsimler, Eserler, Terimler”, İstanbul: Dergâh Yayınları, s.600 - 601.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (2012). *Kuran-ı Kerim Meali*, İstanbul: Mushaf Neşriyat.
- YILDIZ, Hakkı Dursun (1988). “*Abdullah b. Zübeyr b. Avvam*”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, C.1, s.s.145-146.
- YÜKSEL, Azmi (1988). “*Abîd b. Nebras*”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: TDV Yayınları, C.1, s. 308-309.